

Ivan Rihtarič

»Bežite, bežite, Zaviter gre... !«

POVZETEK

Prispevek predstavlja Franca Rihtariča, zadnjega usmrčenega obsojenca 1959. leta na Slovenskem. Na podlagi dokumentov UDV (Uprava državne varnosti oz. UDBA) je prikazana njegova življenjska pot, prva aretacija (1950), bivanje po pobegu v Avstriji, zasliševanje UDV in vključitev kot agenta v delo te službe (»Žmavc«) in sodelovanje UDDBE z avstrijsko stranjo (tajni sodelavec »Andraž«). Ob koncu prispevka je avtor postavil tri zanimiva vprašanja, na katera bo potrebno v bodočnosti še odgovoriti (smrt, grob in tim. »operativni nameni«).

Ključne besede: UDV oz. UDBA, aretacije, Avstrija, agenti, usmrtimev.

*Franc Rihtarič - usoda človeka...,
sodelavca UDDBE in
slovenskega Robina Hooda.*

Franc Rihtarič in njegova aretacija oktobra 1950

Aretirali so ga pripadniki obmejnih enot jugoslovanske vojske (KNOJ) 15. oktobra 1950, ko se je pri Cankovi vrnil iz Avstrije ilegalno v FLRJ. Iz dokumentov UDDBE (1) izvemo, da je bil rojen 23.9.1929 v Očeslavcih očetu Jožefu in materi Mariji, rojeni Nedok. Po poklicu je bil absolvent enoletne mariborske vinarske šole. Stroški šolanja so bili 300 din mesečno, kar so plačevali njegovi starši. Njegov uradni naslov bivanja ob aretaciji je bil v Avstriji (Karla, okraj Radkersburg). Njegova zaposlitev pred pobegom v Avstrijo je bila na OLO Gornja Radgona (2) kot inštruktor vinogradništva z mesečno plačo 2800 din.

21. februarja 1949 sta se Franc in prijatelj z avtomobilom OLO G. Radgona odpeljala proti Ptuj, zamudila na veselico in po pijančevanju karambolirala avto. Naslednji dan sta bila aretirana in odpeljana v zapor v Gornjo Radgono. Po nekaj dneh mu je uspelo pobegniti iz zapora, skrival se je v okolici Negove in domačega kraja, po gozdovih, senikih in hlevih. Kradel je hrano kmetom ponoči, obiskal je celo starše in jih izmaknil hrano, ne da bi ti to opazili. 15. Septembra 1949 je bil pri Francu Pelcu v Očeslavcih, ki mu je pomagal zgraditi bunker v hlevu za skrivališče, dal mu je Pelc tudi 4000 din gotovine, ki jih je dobil, ko je prodal ukradeno harmoniko. Pri Pelcu je dobil tudi obleko in dokumente.

Pred pobegom v Avstrijo je Franc bil 8 dni v Mariboru, že z namenom, da bi pobegnil v Avstrijo, a se je odločil še za dvodnevni obisk Ljubljane. Odpotoval je na Bizeljsko, kjer je ostal 3 dni pri svojem dekletu Anici Urek, ki je bila z njim tudi noseča. Novembra 1949 se je vrnil v Očeslavce k Pelcu, kjer je ostal do aprila 1950. Kradel je hrano po bližnjih hišah in viničarijah (Pelc mu je izdelal po odtisu ključa v milu ponarejen ključ kleti viničarije Franca Mlinariča iz Očeslavca). Blizu doma je v gozdu opazil tudi skupino štirih oboroženih oseb. Pelc se je

vrnil z dela (Guštajn-Ravne na Koroškem) v domač kraj in skupaj sta se odločila da bosta pobegnila v Avstrijo.

Pobeg in bivanje v Avstriji

Mejno reko Muro sta ilegalno prekorčila pri Tratah/Mureck 5. avgusta 1950. Takoj so ju aretirali avstrijski žandarji ter ju zasliševali 14 dni; Rihtariču so zastavili sedem vprašanj: Kje ste prekorčili mejo? (odgovor: pri Murecku), Zakaj ste pobegnili v Avstijo? (brez odgovora), Ali ste bili v KP ali SKOJ? (Bil sem v SKOJ, v KP ne), Ali ste videli tanke in topove na jugoslovanski strani? (Nisem videl), Ali kopljejo vojaki jarke ob meji? (Nisem videl), Kakšno je mišljenje ljudi v SFRJ? So za Ruse ali Američane? (Ne vem) in Ali veste za kakšnega Avstrijca v FLRJ, ki z njim slabo ravna? (Ne vem).

Avstrijski žandarji so ga predali Angležem, kjer ga je zasliševala FSS (3), ki mu je postavila naslednjih pet vprašanj: Kdo je šef UDDBE v Gornji Radgoni?, Koliko oficirjev ima UDBA?, Ali vas je poslala UDBA v Avstrijo?, Zakaj ste pobegnili v Avstrijo šele po letu in pol? in Ali veste oalah oz. načrtih tovarne avtomobilov v Mariboru? (odgovor: Ne vem). Po šestih tednih zapora v logorju v Strassu je bil izpuščen in se je zaposlil za štiri dni pri kmetu na Štajerskem, v Purkli pri Radkersburgu se je ponovno srečal s Pelcom. Odločila sta se za pravo odisejado, potovanje do Salzburga z željo, da bi dobila službo, razočarana sta se vrnila v radgonski okraj, kjer se je Rihtarič zaposlil za 11 dni pri kmetu v vasi Karlo. Razmišljal je, da bi se ilegalno vrnil v FLRJ in se zaposlil na območju Lendave (želel je pridobiti drugo identiteto - ime in priimek) ali pa se celo odpraviti proti Zagrebu.

Predlog za izvedbo tim. vrbovke

Po aretaciji pri Cankovi (15.10.1950) je bil zaslišan na sedežu pooblaščenstva UDDBE v Gornji Radgoni in je njen šef, kapetan Lojze Gašper, poslal v Ljubljano na III. oddelek republiške UDDBE predlog za izvedbo vrbovke (4). Predlog je natančno karakteriziral Rihtaričevo osebnost, saj so ga ocenili, »da je zelo brihten in precej navezan na svoje starše...«, da se ga bo poizkušalo pridobiti (»vrbovati«) za sodelovanje na podlagi obremenilnega materiala...«, da je bolehen

(tuberkuloza) in bo pristal,«..da bi s tem delno popravil, kar je zagrešil«. Predlagali so, da se ga pošlje » kot ilegalca iz Avstrije v domači kraj, kjer se je že skrival eno leto. Pri javnem tožilcu se naj uredi, kot da je pobegnil iz zaporov. Po pridobitvi za sodelavca UDBE se ga je želo določiti za kontroliranje določenih družin (Mlinarič - njegov sin je bil sodelavec Angležev, Močnik – član KP in informbirojevec ter Žabotova – agentka Gestapa, ki še se vedno skriva). Rihtarič je sicer dobil uradno tri mesece zapora zaradi pobega iz zapora februarja 1949, a se je Udba odločila, »da se ga bo uporabila za operativne namene« že v samem zaporu.

Franc Rihtarič postane sodelavec UDBE

Podpisana je bila lastnoročno napisana tim. izjava, s katero je dobil tajni priimek in ime (Franc Žmavc) ter se »zavedal kaznivega dejanja proti ljudstvu in državi«, ker je ilegalno prešel državno mejo. Ker je »imel garancijo organov državne varnosti, da ne bodo zaprli staršev«, se je pisno obvezal, da bo »vestno in točno izpeljal vsed naloge dobljene od UDV«, da bo »sodelovanje z UDV obdržal v največji tajnosti« in se obvezal za »iskreno sodelovanje in ne bom dezinformiral UDV«. Zavedal se je tudi, da »če bo prekršil to izjavo, da bodo aretirali njegove starše in da » sem do sedaj že 4 osebe spravil v zapor, kar mi otežuje položaj, če bi hotel ali bi pobegnil nazaj v Avstrijo«.

» Andraž » -tajni in uradni sodelavec UDBE

Z UDBO iz Gornje Radgone je sodeloval tudi Ignaz Prelog, ki je imel tajno oznako »Andraž«. Bil je okrajni žandarmerijski komandir v Radkersburgu. Stike z njim je UDBA vzdrževala osebno (ni razumel slovenski jezik, zato so potrebovali vedno prevajalca) v Radencih (kavarna v radenskem parku). UDBI je posredoval originalne dokumente avstrijske in angleške oblasti (»96-FSS Dienststelle in Leibnitz«) iz radgonskega in lipniškega okraja, posredoval pri ilegalnih prehodih določenih oseb v in iz Avstrije v FLRJ, pošiljal sezname oseb, ki so ilegalno prišle v Avstrijo, naslove žandarjev, načrte pomembnih objektov, itd.

» Revolucija žre svoje otroke ! »

Franc Rihtarič je bil nedvomno sodelavec UDBE, kar dokazujejo dokumenti UDBE. Čas pa je tekel...ali je res ustrelil miličnika Bartola na mejnem prehodu v Gornji Radgoni 2. avgusta 1955? Pobegnil je res v Avstrijo, spektakularno pobegnil avstrijski policiji in se ilegalno vrnil v domače kraje. Njegove dogodivščine so postale z leti legendarne in ljudje so ga imenovali z »Zaviter« - domače hišno (vulgo) ime Rihtaričevih iz Očeslavca, pa tudi »Robin Hood«.

Prijet je bil v Očeslavcih, na domu svoje stare matere, 5. marca 1959; skrivališče naj bi UDBI izdal njen sodelavec.

S sodbo sodišča v Mariboru (15.4.1959) je bil obsojen na smrt in ustreljen 30. oktobra 1959 ob 6.30 v gramoznici v Račah pri Mariboru.

V predstavljenem prispevku, ki temelji izključno na arhivskem gradivu iz Arhiva Republike Slovenije (4), se pojavljajo lahko tri hipoteze- vprašanja: 1. Ali je bil Franc

Rihtarič res ustreljen?, 2. Kje je njegov grob? in 3. Ali ni bil morda zopet »uporabljen v operativne namene« (Avstrija ?).

Na ta tri vprašanja bo potrebno poiskati še odgovore. Ali jih bomo lahko našli ?

Franc Rihtarič je bil prikazan tudi v literaturi (roman - avtor Zdenko Kodrič: Blaženi Franc Rihtarič, Maribor 1994) in filmu (Vdovstvo Karoline Žašler).

Opombe:

1. UDBA ; Uprava državne bezbednosti, v slovenskem prevodu UDV (Uprava državne varnosti).
2. OLO Gornja Radgona:Okrajni ljudski odbor Gornja Radgona.
3. FSS (ang. Field Security Sections) - Britanska vojaška tajna služba.
4. Arhiv Republike Slovenije, » Dokumenti RD «.